

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ВИПРАВДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

**Коваль О.М.,
к.ю.н., доцент**

ДВНЗ «Міжгалузева академія управління»

У статті розглянуто процесуальні гарантії права особи на виправдання. Встановлено, що універсальною гарантією права на виправдання виступає справедливість. Процесуальними гарантіями, що безпосередньо впливають на можливість реалізації обвинуваченим (підозрюваним) права на виправдання, також є презумпція невинуватості і принцип повторного ризику.

Ключові слова: права людини, процесуальні гарантії, виправдання, право на виправдання, повторний ризик.

Коваль О.М. / ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА ОПРАВДАНИЕ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ / Межотраслевая Академия управления, Украина

В статье рассмотрены процессуальные гарантии права человека на оправдание. Установлено, что универсальной гарантией права на оправдание выступает справедливость. Процессуальными гарантиями, которые непосредственно влияют на возможность реализации обвиняемым (подозреваемым) права на оправдание, также являются презумпция невиновности и принцип вторичного риска.

Ключевые слова: права человека, процессуальные гарантии, оправдание, право на оправдание, повторный риск.

Koval O.M. / PROCEDURAL SAFEGUARDS HUMAN RIGHTS JUSTIFICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS / Interbranch Academy of Management, Ukraine

The article deals with general theoretical framework and the concept of procedural guarantees of the right of justification. Procedural guarantees that directly affect the possibility of implementing the accused (suspect) the right to excuse them are also: presumption of innocence, double jeopardy, adversarial procedure, which provides equal rights to collect and present the evidence in court, petitions, complaints, as well as the implementation of other procedural rights (p. 2, Art. 22 CPC), separation of functions of the prosecution and defense (p. 1, 3-5 Art. 22 CPC) and the role of the court as an objective and impartial «referee» in criminal proceedings (p. 6, 22 CPC); the right of protection (art. 20 CPC); the individual's right to have the charges against him as soon as possible (p. 5, Art. 28 of the CPC), the active participation of the suspect, accused, convicted, acquitted, the person against whom criminal proceedings are closed (p. 7, Art. 284 CPC); the right to appeal to procedural decisions, acts or omissions etc.

Aquittal in the form of acquittal act is protection the rights of participants. In particular, taking the acquittal, the court fulfills its role in protecting of accused and suspected of illegal and unjustified prosecution of restricting their rights and freedoms and prevent punishment of the innocent. This is the role played by other exculpatory decisions made by the prosecution and the court (decision, ruling terminating the criminal proceedings).

Key words: criminal proceedings, justification, acquittal, human rights, procedural guarantees, justice, double jeopardy, presumption of innocence, right of protection, right to appeal, Non bis in idem, res judicata, defense mechanism, subjective human right, autrefois acquit, review of acquittals verdicts.

Поставлене перед державними органами завдання забезпечити регулювання та захист прав і свобод особи вимагає від органів та уповноважених осіб чіткого дотримання своїх повноважень, прав та обов'язків. Питання захисту особи засобами саме кримінального процесу є особливо актуальним.

Лише формальне закріплення широкого кола прав і свобод не знімає важливого питання про дієвість механізмів і процедур, що мають їх захищати та поновлювати при необхідності, як у випадку з реабілітацією виправданої особи, тому має бути сформована широка система гарантій захисту прав.

Розгляд у науковій літературі окремих сторін виправдання не виключає необхідності комплексного дослідження процесуальних гарантій цього права.

Метою статті є дослідження теоретичних положень процесуальних гарантій права особи на виправдання у кримінальному провадженні.

Для того, щоб право існувало, потрібен механізм його захисту від посягання та його поновлення в разі порушення; таким механізмом виступає система правових засобів та державних органів, метою яких є захист прав людини. У правовій площині існують три рівні захисту: державний (конституційно-правовий, національний), регіональний та міжнародний.

Загалом сам механізм захисту науковці інтерпретують по-різному. О. Ф. Скакун розглядає його в широкому розумінні як механізм забезпечення прав людини, в такому разі він складається з механізму реалізації права, механізму охорони і безпосередньо механізму захисту права [1, с. 190].

Як зазначав С. С. Алексєєв, захист права – це державно-примусова діяльність, спрямована на поновлення по-

рушеного права та забезпечення виконання юридичного обов'язку [2, с. 51].

Отже, механізм захисту можна коротко визначити як систему державних органів та визначених законодавством засобів та процедур, завданням яких є захист та поновлення порушених прав.

Ефективність механізму захисту визначається ефективністю забезпечення права. Сьогодні прийнята формула, з котрої випливає, що кожна держава в міжнародно-правовому плані несе зобов'язання гарантувати і дотримуватися основних стандартів у сфері прав людини щодо своїх громадян [3, с. 22].

Наразі існують певні механізми контролю за дотриманням прав людини, які приводяться в дію міжнародними органами та організаціями. Індивідуальні скарги про порушення прав уповноважений розглядати Комітет ООН з прав людини, створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 року відповідно до ст. 28 Пакту про громадянські та політичні права. Зробивши висновок про порушення державою Пакту, Комісія в рішенні за результатом скарги зобов'язує державу-учасницю вжити ефективних заходів з метою усунення порушень, а нерідко зазначає, що держава зобов'язана виплатити жертві компенсацію.

Незважаючи на існування досить великої кількості дієвих механізмів захисту порушених прав, для громадян України найдієвішим та «найпопулярнішим» залишається Європейський суд з прав людини. Хоча Європейський суд не може ухвалити виправдувальний вирок, однак він розглядає заяви про порушення права на справедливий судовий розгляд.

Зауважимо, що заява до Європейського суду може бути подана тільки щодо дій або бездіяльності держави

(в особі її органів або посадових осіб). Зокрема, у разі порушення прав обвинуваченого (порушення презумпції невинуватості, права на захист тощо), гарантованих положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1953 р., на державу-відповідача в силу ч. 1 ст. 46 Конвенції накладаються обмеження й обов'язки. Перший обов'язок полягає в припиненні порушення права й усуненні його наслідків з метою поновлення, наскільки це можливо, ситуації, що існувала до порушення. На практиці це означає, що на державу покладається обов'язок, по-перше, виплатити справедливую компенсацію потерпілому, по-друге, прийняти заходи індивідуального характеру по відношенню до потерпілого [4, с. 9]. Заходи індивідуального характеру залежать від конкретної ситуації заявника: наприклад, у справі Мехеми проти Франції від 26 вересня 1997 р. на виконання рішення Європейського суду заявник в адміністративному порядку отримав дозвіл на в'їзд у Францію для проживання разом зі своєю родиною [4, с. 12].

Другим обов'язком держави-відповідача є вжиття дієвих заходів (заходи загального характеру) для запобігання аналогічним порушенням у майбутньому [4, с. 10]. Європейський суд може застосувати процедуру «пілотного» рішення, тобто вказати у своєму рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень прав людини, а також вказати конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію [5, с. 118].

Важливими умовами забезпечення дієвості механізму захисту виступають гарантії основних прав і свобод людини. Під гарантіями прийнято розуміти систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та способів, що створюють рівні умови особам для реалізації їхніх прав, свобод та інтересів [6, с. 167].

Гарантії зазвичай поділяють на конституційні і галузеві (зокрема, кримінально-процесуальні гарантії) [6, с. 71]. Конституційні та процесуальні гарантії учасників провадження пов'язані між собою і складають єдину систему. Так, право на захист від обвинувачення (п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України) є однією з основних засад судочинства і важливою гарантією для реалізації прав обвинуваченого [6, с. 175], в тому числі права на виправдання.

Гарантії права особи на виправдання у сфері кримінального провадження встановлюють принципи процесуальної форми досудового розслідування і судового розгляду, закріплюють основи правового статусу обвинуваченого (підозрюваного), надають можливість обвинуваченому (підозрюваному) брати активну участь у провадженні, визначають міру можливого обмеження конституційних прав під час проведення досудового розслідування і судового розгляду. Забезпечення всіх прав підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та виправданого є умовою належного здійснення правосуддя.

Гарантії суб'єктивного права людини та громадянина на виправдання можна умовно поділити на об'єктивні гарантії самого судоустрою, гарантії незалежності судової влади, правового статусу судді. Ці гарантії спрямовані на реалізацію права на виправдання без можливості суб'єкта обирати будь-які варіанти поведінки.

Конституцією України встановлено засади організації і діяльності судової влади (ч. 1 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України) [7, с. 206]. Окрім того, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. у ст. 6 деталізує положення про здійснення правосуддя виключно судами, а статті 6 та 47 встановлюють взаємопов'язані засади самостійності і незалежності суддів. Самостійність і незалежність є невід'ємними складовими статусу суддів, а також важливими засадами функціонування судової влади, що забезпечує єдиний режим належного здійснення правосуддя [7, с. 215].

Не варто забувати про двосудину мету кримінального провадження – охорону прав учасників процесу, що покладається не лише на суд, а й на правоохоронні органи, та забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК).

Отже, гарантії досягнення завдань кримінального провадження можна розглядати як засоби забезпечення здійснення правосуддя, що покликані служити правильному застосуванню закону, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК України).

У свою чергу гарантії прав особи – це сукупність засобів надійного захисту від незаконного порушення прав та забезпечення інтересів учасників кримінального провадження [8].

Суб'єктивні гарантії – це, перш за все, процесуальні гарантії (право звертатися до органів державної влади за реабілітацією та компенсацією матеріальної і моральної шкоди в межах процесу реабілітації).

Процесуальні гарантії відображені не лише у завданнях кримінального провадження (ст. 2 КПК України), а й у засадах кримінального провадження (ст. 7 КПК України): у презумпції невинуватості та забезпеченні доведеності вини, забороні двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те ж правопорушення, забезпеченні права на захист, забезпеченні права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та ін.

Як стверджував М. С. Строгович, процесуальні гарантії – це встановлені законом засоби, за допомогою яких особа, що бере участь у кримінальному процесі, захищає свої права й інтереси [9, с. 56].

М. М. Михеєнко підкреслив подвійну роль гарантії як успішного засобу вирішення завдань правосуддя й охорони законних інтересів учасників кримінального провадження. Найважливішою гарантією науковець визначив процесуальну форму [10, с. 33].

Поряд із процесуальною формою до процесуальних гарантії відносять принципи судочинства, систему процесуального примусу, процесуальні санкції й систему нагляду і контролю за законністю процесуальних дій [11, с. 180]. Окрім того, до гарантії необхідно зарахувати процесуальні права й обов'язки суб'єктів процесуальної діяльності.

В. М. Тертишник поділяє процесуальні гарантії на три групи: гарантії правосуддя, гарантії встановлення об'єктивної істини, гарантії захисту прав і свобод. До останньої групи науковець відносить і повну реабілітацію й відшкодування завданої обвинуваченому шкоди [12, 328-329], що також є гарантіями реалізації права особи на виправдання.

До найбільш значущих процесуальних гарантії О. П. Кучинська відносить принципи провадження, кримінальну процесуальну форму, правовий статус учасників, тобто права й обов'язки, юридичну відповідальність, відомчий контроль, прокурорський нагляд, судовий контроль, необхідність обґрунтування процесуальних рішень [11, с. 183].

Погоджуємося з тим, що всі принципи (засади) кримінального провадження є гарантіями прав його учасників [11, с. 183].

Саме принципи, визначені загальними засадами кримінального провадження у ст. 7 КПК, є загальними гарантіями права особи на виправдання, тобто такими гарантіями, що діють весь час протягом кримінального провадження. Окрім загальних, законодавством закріплено гарантії, що діють на різних стадіях кримінального провадження (їх можна поєднати в дві великі групи – гарантії досудового розслідування та судового розгляду).

Однією з найважливіших засад для реалізації права на виправдання є презумпція невинуватості. Так, право осо-

би на виправдання не лише супроводжує презумпцію невинуватості, воно виражається у вимозі забезпечення доведеності вини ст. 17 КПК. Право на виправдання також є окремим завданням кримінального провадження, закріпленим ст. 2 КПК, що виражається формулою «з тим, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу».

Окрім принципу презумпції невинуватості, важливою для реалізації права на виправдання є заборона двічі притягувати особу до кримінальної відповідальності за одне і те ж правопорушення (п. 12 ч. 1 ст. 7 КПК). Назване положення відоме як гарантія «non bis in idem» [13, с. 174].

Принцип, що ніхто не має бути вдруге засуджений чи покараний за той самий злочин, виражений у формулі «ne bis in idem» [13, с. 174] та «non bis in idem» (із лат. «одна дія двічі не карається») [14, с. 511], або «double jeopardy», знаходить своє відображення в основних міжнародних договорах із прав людини і є вираженням більш широкого принципу остаточності рішення суду, вчення «res judicata» [15, с. 345].

Заборона повторного притягнення до кримінальної відповідальності за одним і тим самим обвинуваченням «double jeopardy» (далі – просто заборона повторного ризику або повторний ризик), у першу чергу, пов'язана зі стабільністю вироку. Заборона являє собою абсолютну процесуальну перешкоду, що попереджає та унеможливає не лише повторне покарання, але й початок кримінального провадження і проведення попереднього розслідування за тим самим злочинним діянням у процесуальному розумінні (тобто у зв'язку з тими самими фактичними обставинами).

У більшості рішень Європейського суду з прав людини зазначене положення розглядається як важливе право засудженого й виправданого.

Окрім того, принцип «non bis in idem» закріплено в Європейській конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 р. в однойменному Розділі I «Ne bis in idem» [16].

Право «non bis in idem» передбачено і в ст. 9 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., де зазначено, що видача не здійснюється, якщо компетентні органи запитованої сторони винесли остаточне рішення щодо особи, видачу якої вимагали у зв'язку з правопорушенням або правопорушеннями, з приводу яких запитується видача [17]. Аналогічне положення містить і частина V ст. 35 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах (ETS N 73) 1995 року.

Головною умовою для реалізації права «non bis in idem» є тотожність інкримінованого особі діяння, за яке її вже було виправдано чи засуджено рішенням суду [18]. Зокрема, в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Фішер проти Австрії» від 29 травня 2001 р. зазначено, що для вирішення питання про порушення правила «non bis in idem» слід встановити, чи мають ці правопорушення одні й ті самі суттєві елементи [19].

Принцип «non bis in idem» в Україні є конституційним положенням, що закріплено у ст. 61 Конституції України. Як процесуальну гарантію принцип закріплено у ч. 1 ст. 7, ч. 2 ст. 21, ст. 19 КПК України і в ч. 3 ст. 2 КК України – як заборону двічі притягувати до кримінальної відповідальності.

Заборона двічі (повторно) притягувати особу до кримінальної відповідальності за одне й те саме кримінальне правопорушення діє, якщо за тим самим обвинуваченням існує виправдувальний або обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили (ст. 19 КПК). Зауважимо, що положенням ст. 19 **не заборонено** починати кримінальне провадження, якщо існує постанова прокурора, слідчого чи ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням.

Як зазначає Р. Г. Сінгер (R. G. Singer), положення «non bis in idem» забороняє відповідальність одного й того само-

го виду та гарантує право особи не бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення [20, с. 196]. Засада не звільняє від цивільної відповідальності за завдану обвинуваченим шкоду (майнову і моральну). Таку шкоду відшкодовують у кримінальному провадженні за допомогою цивільного позову.

Положення ст. 61 Конституції України не забороняє притягувати особу двічі до відповідальності різних видів, наприклад кримінальної і цивільної. Лише кримінальна та адміністративна відповідальність фактично виключають одна одну. Також особа може бути двічі чи більше разів притягнута до кримінальної або іншої відповідальності у разі вчинення нею двох чи більше правопорушень одного виду.

Щодо дії «повторного ризику» в різних країнах світу можна зауважити, що найбільший вплив вона має в країнах загального права, де принцип безпосередньо пов'язаний із процесуальним виправдуванням. Повторний ризик визнається процедурним захистом, у ході якого підсудний може ввести імперативну заяву – «autrefois acquit», тобто підсудний був виправданий за той самий злочин.

Заборона повторного ризику є частиною доктрини «res iudicata» (від лат. res iudicata – вирішена справа), що походить із римського права й означає остаточність рішення повноважного суду, яке набуло чинності [15, с. 345].

Як засада судочинства «res iudicata» визнана на міжнародному рівні та закріплена низкою актів міжнародного права. Зокрема, у ч. 1 ст. 44 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., у ч. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., у статті 4 Протоколу № 7 (1988 р.) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Окрім зазначених принципів, важливою гарантією права особи на виправдання є: відомчий контроль, що полягає у повноваженнях керівника органу досудового розслідування, визначених у ч. 2 ст. 39 КПК; прокурорський нагляд, що полягає у повноваженнях прокурора за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (ч. 2 ст. 36). Прокурор уповноважений приймати процесуальне рішення щодо закриття кримінального провадження за наявності реабілітуючих підстав, передбачених пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК. Окрім того, прокурор зобов'язаний забезпечити повне та неупереджене досудове розслідування і забезпечити правильне застосування закону тощо; судовий контроль, зокрема, за забезпеченням законності процедури обмеження особистої свободи громадян, недопущення застосування до особи насильства чи іншого неправомірного впливу. Судовому контролю присвячено ст. 206 КПК, яка передбачає цілу низку обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини.

У підсумку зазначимо, що право особи на виправдання гарантують: змагальність сторін, якою передбачено рівні права на збирання та подання до суду доказів (зокрема, доказів, що виправдовують особу, доводять її невинуватість), клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав (ч. 2 ст. 22 КПК), розмежування функцій сторони обвинувачення і захисту (ч. 1, 3-5 ст. 22 КПК) та підтвердження ролі суду як об'єктивного і неупередженого «арбітра» в кримінальному провадженні (ч. 6 ст. 22 КПК); здійснення правосуддя лише судом (ч. 1 ст. 30 КПК), оскільки суд є єдиним органом, що приймає рішення щодо винуватості особи, делегування функцій судів, привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається (ст. 124 Конституції України).

Процесуальними гарантіями, що безпосередньо впливають на можливість реалізації обвинуваченим (підозрюваним) права на виправдання також є: законодавчо закріплена свобода від самовикриття, що безпосередньо пов'язана з правом особи на мовчання (ст. 18 КПК); забезпечення права на захист (ст. 20 КПК); право особи на

те, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк стало предметом судового розгляду або кримінальне провадження було закрито (ч. 5 ст. 28 КПК), активна участь самого підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої закривається кримінальне провадження за nereабілітуючою обставиною, в тому числі можливість заперечувати проти такого закриття (ч. 7 ст. 284 КПК); право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності тощо.

Універсальною гарантією права на виправдання виступає справедливість. У межах даного принципу-гарантії

можна виокремити гарантію отримання мотивованого рішення суду, в тому числі виправдувального вироку.

Виправдання у формі виправдувального вироку є засобом захисту прав учасників процесу. Зокрема, ухвалюючи виправдувальний вирок, суд виконує свою роль у захисті обвинуваченого та підозрюваного від незаконного та необгрунтованого обвинувачення, від обмеження його прав і свобод та перешкоджає покаранню невинуватого. Таку ж роль відіграють і інші виправдувальні рішення, прийняті органами прокуратури та суду (постанови, ухвали про закриття кримінального провадження).

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит, 1981. – Т. 1. – 1981. – 361 с.
3. Рабинович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація / П. Рабинович, О. Венецька // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 18–28.
4. Обязательства государств – участников Европейской конвенции о защите прав человека по исполнению постановления Европейского суда / [под ред. Л. М. Чуркинов ; общ. ред. С. И. Беляева]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. – 134 с.
5. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 228 с.
6. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
7. Городовенко В. Незалежність суддів і самостійність судів у контексті нового етапу судово-правової реформи / В. Городовенко // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – №3 [66]. – С. 206–215.
8. Фоміна Т. Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій / Т. Г. Фоміна // Право і Безпека. – 2010. – № 5 (37).
9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968–1970. – Т. II. – 1970. – 616 с.
10. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підруч. / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К. : Либідь, 1999. – 568 с.
11. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
12. Тertiшник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія / В. М. Тertiшник ; Укр. акад. МВС України. – Д. : Арт-Прес, 2002. – 432 с.
13. David C. Ormerod Blackstone's Criminal Practice 2012 (book Only) [Electronic resource] / David C. Ormerod. – Oxford University Press, 2011. – 3328 p. – Available from: http://books.google.com.ua/books/about/Blackstone_s_Criminal_Practice_2012_book.html?id=M1nl_TLr9OoC&redir_esc=y (31.08.2011).
14. Бабичев Н. Т. Словарь латинских крылатых слов : 2500 единиц / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский ; [под ред. Я. М. Боровской]. – [3-е изд., стер.]. – М. : Рус. яз., 1988. – 960 с.
15. Gabriel Adeleye World Dictionary of Foreign Expressions: A Resource for Readers and Writers / Adeleye Gabriel; [edited by Thomas J. Sienkewicz, James T. McDonough]. – Mundelein : Bolchazy-Carducci Publishers, 1999. – 411 p.
16. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків : Конвенція від 28.05.1970 № ETS70 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_341 (12.11.2011). – Назва з екрану.
17. Європейська конвенція про видачу правопорушників : Конвенція від 13.12.1957 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_033 (10.11.2012). – Назва з екрану.
18. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 29.09.1995 (ETS N 73) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2005 – № 44. – ст. 2822. – С. 311. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_008
19. The Case of Franz Fischer vs. Austria (Application No. 37950/97) Judgment Strasbourg 29 May 2001 [Electronic resource]. – Available from: <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/Hof.nsf/233813e697620022c1256864005232b7/48d131e4d22a0f98c1256a5c00295b92?OpenDocument> (12.09.2012).
20. Singer R. G. Criminal procedure II : From Bail to Jail. / R. G. Singer. – Second edition. – U.S.A. : Aspen Publishers, 2008. – 420 p.